

AFAATTISTEN PUHUJIE KIELELLISIÄ VALINTOJA SARJAKUVATEHTÄVÄSSÄ

ANNA-MAIJA KORPIJAAKKO-HUUHKA

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
28. MARRASKUUTA 2003

Kielellinen vuorovaikutus on ihmisen elämänlaadun ja -hallinnan keskeinen tekijä. Vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa kieli alun perin syntyy ja kehittyy, ja sen varassa se myös elää. Kielen avulla ihminen rakentaa maailmankuvaansa ja siirtää kulttuurisia merkityksiä sukupolvelta toiselle. Kielen avulla ihminen myös rakentaa omaa identiteettiään ja pitää yllä omaa autonomiauttaan.

Kun ihminen saa aivojen vaurioitumisen vuoksi kielellisen häiriön, afasian, hänen mahdollisuutensa käyttää kieltä ajatustensa ilmaisemiseen ja toisten ihmisten ilmausten ymmärtämiseen heikkenevät. Näitä afaattisen häiriön piirteitä puheterapeutit arvioivat monin tavoin, esimerkiksi haastatteleamalla afaattista henkilöä ja hänen

läheisiään sekä tekemällä diagnostisia kokeita ja testejä. Testit ovat tarpeellisia afaasiagnostiikassa, ja niiden ajatellaan mittaavan afaattisen henkilön pään sisäisiä, itse testaustilanteesta riippumattomia psykolingvistisiä toimintoja. Testien tulokset eivät siten kerro siitä, kuinka afaattinen henkilö käyttää kieltä erilaisissa kommunikointitilanteissa, erilaisissa diskursseissa. Testauksen ei perinteisesti myöskään kuulu arvioida sitä, miten juuri siinä puhetilanteessa, siinä erityisessä diskurssissa afaattinen puhuja kykenee käyttämään monenlaisia jäljellä olevia kielensä keinoja.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää perinteistä kliinistä tutkimusta laajemmin afaattisten puhujien kielenkäyttöä tutkimustilanteessa, jossa heidän tuli muodostaa kertomus sarjakuvan perusteella. Kuvasarjan yhdeksästä sanattomasta ruudusta muodostuu tarina, joka kertoo sarjakuvasanankarin kylvöpuuhista ja yrityk-

sistä pitää linnut poissa kasvimaaltaan. Tutkittavien odotettiin suoriutuvan tehtävästä itsenäisesti sen jälkeen, kun tutkija oli antanut heille ohjeen. Tämä erityinen tilannekonteksti tekee sekä mahdolliseksi että hyvin todennäköiseksi tietynlaiset kielelliset valinnat. Niiden tunteminen on asianmukaisen arvioinnin perusedellytyksiä; puheterapeutin tulee tietää, mikä kulloisessakin puhetilanteessa on juuri sille tyypillistä, normaalia kielenkäyttöä ja mikä afasiasta johtuvaa erilaisuutta. Siksi olen tutkinut myös ei-afaattisten puhujien kieltä; yhteensä tutkittavia oli 22, joista 15 afaattisia puhujia.

Olen tässä väitöskirjatyössäni soveltanut systeemis-funktionaalista kieliteoriaa, erityisesti sen tarjoamia menetelmiä afaattisten puhujien kielenkäytön kuvaamiseen. Systeemis-funktionaalinen teoria esittää oletuksen, että kielellä on kolme tehtävää, kolme semanttista metafunktiota. Kyse on siitä, että ihminen voi kielensä sanojen ja lauseiden avulla toteuttaa samanaikaisesti erilaisia merkityksiä. Jokaista sanaa ja lausetta on siis mahdollista tarkastella ikään kuin kolmesta suunnasta.

Ensinnäkin lauseet toteuttavat kielen vuorovaikutustehtävää (interpersonaalista metafunktiota): puhuja esimerkiksi antaa tietoa omasta vuorovaikutusroolistaan ja suhtautumisestaan sekä puhetilanteeseen että omaan puhumiseensa. Toiseksi lauseet toteuttavat kielen esittävää tehtävää (ideaationaalista metafunktiota): puhuja rakentaa lauseilla kuvaa ympäröivästä maailmasta ja omasta sisäisestä maailmastaan. Kielen kolmas tehtävä (tekstuaalinen metafunktio) on koota lauseista yhtenäinen viesti, puhetilanteeseen sopiva koherentti asiakokonaisuus.

Niinpä olen tässä työssä tutkinut, kuinka nämä kielen eri tehtävät toteutuvat afaattisten puhujien tai afaattisten puhujien ja puheterapeutin yhdessä tuottamissa teksteissä. Tässä yhteydessä korostan, että sys-

teemis-funktionaalissa teoriassa tekstillä tarkoitetaan mitä tahansa — puhuttua tai kirjoitettua — merkitysyksikköä, jolla on siinä tilanteessa jokin tehtävä tai tarkoitus. Erityisen tärkeätä on myös huomata, että tässä työssä tarkastelemani tekstit *sisältävät* kertomuksen tai yrityksen tuottaa pyydetty kertomus. Etenkin tämä seikka erottaa väitöstyöni lisensiaatintyöstäni, jossa tarkastelin vain sarjakuvan perusteella tuotettujen kertomusten sisältöä ja rakennetta, en siis kaikkea sitä puhetta, joka tutkimustilanteessa syntyi.

Esitin yhdeksän kysymystä, joihin etsin vastaukset tutkimalla, millaisia sanoja ja lauseita puhujat käyttivät. Ensimmäiset kolme liittyvät kielen vuorovaikutustehtävään.

- 1) Miten puhuja on ottanut vastaan annetun tehtävän?
- 2) Onko puhuja kyennyt täyttämään hänelle tarjotun kertojan roolin vai osallistuuko myös tutkija tehtävän suorittamiseen?
- 3) Miten puhuja suhtautuu omaan suoriutumiseensa?

Seuraavat kolme kysymystä koskevat kielen esittävää tehtävää.

- 4) Millaisista olioista ja asioista puhuja puhuu?
- 5) Minkä laatuista tekoja tai tapahtumia hän kuvaa?
- 6) Millaisen ajallisaikallisen kehyksen hän luo tapahtumille?

Viimeiset kolme kysymystä koskevat kielen roolia tekstikokonaisuuden rakentamisessa.

- 7) Mitä puhuja valitsee lauseiden teemaksi?
- 8) Miten puhuja sitoo lauseita yhteen?

- 9) Miten temaattinen kehittäminen ja sidokset jäsentävät kertomuksen rakennetta?

Tekstien semanttinen analyysi oli monipolvinen ja vaativa tehtävä, jonka suorittaminen edellytti perehtymistä sellaiseen kielitieteelliseen kirjallisuuteen, johon neurolingvistiikassa harvoin törmää. Systeemisfunktionaaliseen teoriaan perustuva tutkimus oli ennen tähän työhön ryhtymistä tullut minulle tutuksi lähes yksinomaan lähinnä Australiassa vaikuttavan sosiolingvistisen kuntoutussuuntauksen kautta. Erityisen arvokkaiksi osoittautuivat kotimaisten suomen kielen tutkijoiden kirjoitukset. Niiden avulla sekä rakensin analyysiani että tulkitin havaintojani. Näistä havainnoista tiivistin erilaisia kielellisiä profiileja, jotka kuvaavat puhujien kielenkäytön vaihtelua sarjakuvatehtävässä. Kielen eri tehtävien mukaan olen jakanut nämä profiilit seuraavasti:

- Suhtautumisprofiilit kuvaavat kielen vuorovaikutustehtävän toteuttamista.
- Tapahtumaprofiilit kuvaavat kielen esittävän tehtävän toteuttamista.
- Sidoksisuusprofiilit kuvaavat kielen tekstuaalisen tehtävän toteuttamista.

Näiden profiilien määrittelyn periaatteisiin toivon kuulijoiden perehtyvän kirjani avulla.

Sitten, vertailemalla ikäverrokkien ja afaattisten puhujien profiileja keskenään, päädyin lopulta vastaamaan esittämiini kysymyksiin kirjani sivuilla 163 ja 164. Tiivistän tähän nyt kaikkein olennaisimmat seikat.

Ensinnäkin — täysin odotuksenmukaisesti — sekä ikäverrokkien että afaattisten puhujien kielenkäytön keinot vaihtelivat suuresti. Molemmissa puhujaryhmissä oli puhujia, jotka toteuttivat heille annetun tehtävän pyydetyllä tavalla. He aloittivat tari-

nan heti ohjeen jälkeen ja etenivät itsenäisesti ja varmaotteisesti. He rakensivat kertomuksen maailman, jossa tarinan päähenkilö yrittää pitää varikset poissa pelloltaan. Heidän lauseensa liittyvät yhteen vaihtelevin sidoksin ja muodostavat yhtenäisen, rakenteellisestikin hyvin muodostuneen kokonaisuuden.

Useiden afaattisten puhujien oli kuitenkin monesti vaikea saada käyttöönsä tarvitsemiaan sanoja. Tämän he tiesivät myös itse, ja heidän esityksensä oli useammin epävarmaa kuin ikäverrokkien. Tämä epävarmuus näkyi esimerkiksi kysymyslauseina, modaalisten partikkelien ja verbimuotojen käyttönä, kuten lauseessa *ilmeisesti ihanku olis*, sekä epämääräisten pronomini- ja modaaliverbien, kuten *lienee ja mahtaa olla*, käyttönä. Vaikka vain kolme afaattista puhujaa sanoi suoraan, että ei muista sanoja tai osaa puhua, kahdeksalle kaikkiaan 15 afaattisesta puhujasta puheterapeutin osallistuminen tarinan rakentamiseen, hänen tarjoamansa lähikehityksen vyöhyke, on tehnyt mahdolliseksi tehtävän loppuun suorittamisen.

Afaattisten puhujien tarinan henkilöitä ja muita olioita oli myös usein vaikeata tunnistaa, sillä heidän käyttämänsä sanamuodot olivat eri tavoin muuntuneita, tai sitten usein käytettyjen pronomini- ja verbi-kohteet olivat monitulkintaisia. Sanojen käytön vaikeus heikensi myös heidän mahdollisuuttaan kuvata kertomuksen henkilöiden tekoja leksikaalisilla verbeillä. Kopulatiivista *olla*-verbiä afaattiset puhujat käyttivät ryhmänä useammin kuin ikäverrokkit kuvattaessaan olioiden olemassaoloa tai laatua. Afaattisten puhujien teksteihin ei useinkaan rakentunut tapahtumien aika- ja paikka-kehystä — esimerkiksi, että *sitten* päähenkilö yhtäkkiä huomaa lintujen tulevan *pellolle* siemeniä syömään tai että *siellä pellolla* hän *sitten* tekee jotakin — vaan heidän teksteissään korostuivat itse sarjakuva-

tehtävän etenemistä kuvaavat ajallis-paikalliset kytkökset, kuten *tässä nyt sitten* se tekee jotain tai *sitten tässä kuvassa on* -tyyppiset rakenteet.

Kun sanojen tarkoituksia oli paikoin vaikea tulkita, afaattisten puhujien tekstien teeman kehittäjäkin oli välistä vaikea seurata eli tietää, mistä toisiaan seuraavissa lauseissa täsmällisesti ottaen olikaan kysymys. Verbisänaston muuntumat puolestaan haittasivat tapahtumien etenemisen seuraamista. Joittenkin afaattisten puhujien tarinan teeman eteneminen myös katkeili sangen usein sen vuoksi, että puhujat etsivät tarvitsemiaan sanoja, korjailivat esitystään tai kommentoivat omaa suoriutumistaan. Vain pieneen osaan afaattisten puhujien teksteistä lopultakaan jäsenyi odotuksenmukainen skemaattinen tarina, joskin monista teksteistä saattoi tulkita tarinan katkelmia tai yksittäisiä episodeja.

Toinen keskeinen tulos on se, että afasian tyyppi ei suoraan ennustanut sitä, miten tutkittavat suoriutuivat sarjakuvatehtävästä. Toki odotuksenmukaisesti puhuja, jolla oli kaikkein vaikein afasiamuoto eli globaaliafasia, ei pystynyt itsenäisesti rakentamaan tarinaa, ja toki kaikkein jäsenytyneimpiä tarinoita tuottivat puhujat, joilla oli lievimpänä pidetty eli anominen afasia. Ja toki vaikeimmin afaattiset puhujat tarvitsivat useammin puheterapeutin apua tehtävästä suoriutuakseen kuin lievimminkin afaattiset puhujat.

Ääripäiden välille hahmottuu kuitenkin kielellisten piirteiden yhteisvaihtelun jatkuva, joka ei ole suoraan suhteessa afasian vaikeusasteeseen tai tyyppiin. Niinpä esimerkiksi kohtalaisen vaikea konduktioafasia kaikkine sanamuotojen haun aiheuttamine ongelmineen johti ensin siihen, että puhuja aikoi lopettaa tehtävän ennen aikojaan. Puheterapeutin tuella hän kuitenkin jaksoi ponnistella tehtävän loppuun saakka ja tuottaa lopulta hyvin jäsentyneen tarinan.

Myös vaikeasti afaattiset puhujat, joilla oli Wernicken afasia ja joiden käyttämät sanat olivat usein kovin muuntuneita, kykenivät, yhtä lukuun ottamatta, joko yksin tai puheterapeutin avustuksella rakentamaan kertomuksen. Toisaalta osoittautui, että kahdelle puhujalle, joilla oli lievä anominen afasia, tarinan rakentaminen oli hankalaa, mikä ilmeni niin, että heidän esityksensä oli kovin, kovin epävarmaa ja arvailevaa. Teksteihin ei lopultakaan syntynyt kuin yksi loogisesti toisiinsa liittyvistä tapahtumista kertova episodi.

Kolmas keskeinen tulos oli, että afaattisten puhujien kielen tavanomaisesta poikkeavia toteutumia on usein mahdollista ymmärtää vain kontekstuaalisten vihjeitten avulla. Tekstien lauseiden toisilleen luoma konteksti sinänsä — siis se asiayhteys ja tekstikokonaisuus, jossa lauseet esiintyivät — sekä sanojen ja lauseiden säilyneet morfosyntaktiset rakenteet ja prosodiset piirteet, kuten taukoilu ja puheen sävelkulun muutokset, auttoivat tulkitsemaan afaattisen puhujan ilmausten merkityksiä. Näiden lisäksi kielenulkoiset vihjeet osoittautuivat usein ratkaiseviksi. Ilman tutkimus-tilanteessa läsnä olleen puheterapeutin välittömiä tulkintoja, ilman tietoa tutkimuksessa käytetyn kuvamateriaalin esittämistä yksityiskohdista ja ilman tietoa siitä, millaisen tarinan ei-afaattiset puhujat kuvista tavallisimmin rakentavat, afaattisten puhujien kielenkäytöstä syntynyt kuva olisi paljon lohduttomampi kuin se tämän tutkimuksen perusteella on.

Kun nyt peilaan näitä tuloksiani niihin teorioihin ja siihen kirjallisuuteen, joiden perusteella olen itse aikani afasiologiaa opiskellut, huomaan kulkeneeni pitkän tien. Ensinnäkin länsimaissa tunnetuimmat klassiset afasiateoriat perustuvat alun perin neurologisiin ja sittemmin neuroradiologisiin havaintoihin ja normatiiviseen kieliooppiin. Ei siis ole ihme, että ilmausten oi-

keamuotoisuus on noussut neurolingvistisen diskurssintutkimuksenkin keskiöön. Vaikka ensimmäiset afasiakuvaukset 1800-luvun puolivälissä perustuvat tapaustutkimuksiin, kielen yksilölliselle vaihtelulle ei ole sijaa vakiintuneissa afasiateorioissa eivätkä uusien kuvantamismenetelmienkään tuottamat tiedot aivovaurion ja afaattisten häiriöiden suhteesta ole vielä täysin murta- neet perinteistä kliinis-anatomista paradigmaa.

Toiseksi afasialuokitukset perustuvat kyllä tuhansien henkilöiden tutkimuksiin, mutta juuri siksi ne ovatkin kielellisesti kovin karkeita yleistyksiä. Koska samankin afasiadiagnoosin saaneiden tutkittavien kielenkäyttö vaihtelee suuresti, on jouduttu toteamaan, että kaikkien afaattisten puhujien oireita ei pystytä sijoittamaan mihinkään afasialuokkaan. Tätä ovat tuoneet esille erityisesti ne tutkijat, jotka ovat kehittäneet kognitiivisen neuropsykologian nimellä tunnettua psykolingvististä teoriaa ja siihen perustuvia arviointi- ja kuntoutusmenetelmiä.

Mutta — ja tämä on kolmas seikka, johon lopuksi haluan kiinnittää huomiota — kognitiivisessa neuropsykologiassakin tutkitaan ihmisen pään sisäisiä tapahtumia, tai pikemminkin oletuksia siitä, mitä ihmisen päässä kenties tapahtuu hänen hakiessaan muististaan tarvitsemaansa sanaa. Kielen monenlaisia merkityksiä rakentavia tehtäviä, kielenkäytön sosiaalista luonnetta ja tilannesidonnaisuutta ei silloin oteta huomioon lainkaan. Kielen kontekstuaalisuut-

ta on alettu korostaa afasiatutkimuksen piirissä vasta noin 15 vuotta sitten pragmaattisen kielentutkimuksen ja sosiologian piirissä kehittyneen keskustelunanalyysin vaikutuksesta, mutta uudet kognitiivisen ja muun funktionaalisen kielitieteen tulokset eivät ole vielä vaikuttaneet afasiatutkimukseen suurestikaan. Tässä työssä soveltamani lähtökohdiltaan sosiolingvistisen systeemisen-funktionaalisen ajattelun yhdistäminen juuri esimerkiksi keskustelunanalyttiseen menetelmään saattaisikin tarjota aiempaan verraten todella toisenlaisen teoreettisen näkökulman afaattistenkin puhujien kielenkäyttöön ja uudenlaisia kliinisiä sovelluksia puheterapeutin työhön.

Tämän tutkimukseni perusteella uskal- lan nyt väittää, että afaattisten puhujien kielen tutkimus antaa aiempaa laajemman ja monisyisemmän kuvan sekä säilyneistä kielenkäytön keinoista että afasian aiheuttamista ongelmista, jos ja vain jos paneudumme asiakkaittemme kielen piirteisiin paljon aiempaa yksityiskohtaisemmin ja erityisesti siinä kontekstissa, jossa he kieltä käyttävät. Jos emme kuitenkaan voi irrottautua omalta työpaikaltamme, vähintään, mitä voimme tehdä, on opetella tunnistamaan ne kielenkäytön piirteet, jotka selittyvät suoraan itse tutkimus- ja terapiatilanteella, ja erottamaan ne afasian aiheuttamista ongelmista. Tämä väitöskirjani tarjoaa yhden mallin kliinisen tutkimuksen kehittämiseksi niille, jotka haluavat syventää omaa kielentuntemustaan ja ymmärrystään afaattisten asiakkaitensa eduksi. ■

ANNA-MAIJA KORPIJAAKKO-HUUHKA *Kyllä se lintupelotintaulujuttu siinä nyt on käsitellyssä. Afaattisten puhujien kielellisiä valintoja sarjakuvatehtävässä.* Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 46. Helsinki: Helsingin yliopiston fonetiikan laitos 2003. Elektroninen väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi>.

Fonetiikan laitos, logopedian osasto, PL 35, 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: anna-maija.korpjajaakko-huuhka@helsinki.fi